

УДК 821.111.09(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-3-19>**Андрій КУЩИК,***orcid.org/0000-0002-0303-5108*

аспірант кафедри світової літератури та славістики

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(Дрогобич, Львівська область, Україна) *kutsyk22041992@gmail.com*

ХРИСТИЯНСЬКІ ЦІННОСТІ, ОБРАЗИ ТА ПІДТЕКСТИ В КНИЗІ ДЖ. Р. Р. ТОЛКІНА «СИЛЬМАРИЛІОН»

У статті виокремлено й описано християнські мотиви, образи й підтексти в збірці Дж. Р. Р. Толкіна «Сильмариліон», яку посмертно опубліковано його сином Крістофером Толкіном і яка стала основою знаного в усьому світі роману «Володар пернів».

Простежено чіткі паралелі вигаданого письменником світу Середзем'я з християнською традицією. З'ясовано, що Ілватар, як і християнський Бог, сотворив думкою, тобто словом, дітей своїх – ельфів і людей – за образом і подобою своєю.

Виявлено, що валари схожі з янголами: ті й інші є надзвичайно гармонійними істотами, у яких наявне стихійне начало. Символічною є кількість валарів – сім, що також є продовженням християнської традиції.

Майярів, тобто молодших богів, можна порівняти з демонами.

З'ясовано, що Толкін виводить яскраво негативного персонажа – Мелькора, продовжуючи етичну традицію боротьби між добром і злом, притаманну християнській міфології. Образ Мелькора має багато спільних рис із Сатаною.

Проведено паралель між пеклом і фортецею Мелькора, збудованою глибоко під землею. Володіння Мелькора в толкінівській міфології уявляється віддаленим від решти світу горами місцем, як і Диявол живе не в жодному буквальному місці землі й не в пеклі, а, за християнськими віруваннями, перебуває в околицях усієї землі.

Дзеркальним відображенням самого Мелькора є спотворені ним ельфи – орки, і колишні енти – тролі. У християнській міфології янголи, які відкинули своє призначення, іменуються палими янголами, бісами, демонами.

Незвичайні образи ентів уналежнено до фантастичної «ботаніки» й «зоології», запозиченої з дохристиянських міфів і народних вірувань.

Зроблено висновки, що «Сильмариліон» є унікальним за своєю сутністю та глибиною твором, який посідає центральне місце у творчості Дж. Р. Р. Толкіна. У цьому творі найбільш повно представлено міфологічну картину світу, створену письменником, який спирався на естетичний досвід попередніх епох, на міфи й сказання різних народів, на загальну міфологічну традицію, а також на християнську, частково трансформуючи їх відповідно до власного задуму.

Ключові слова: християнські мотиви, християнські образи, християнські підтексти, християнська традиція, міф, сказання.

Andriy KUTSYK,*orcid.org/0000-0002-0303-5108*

Postgraduate Student at the Department of World Literature and Slavic Studies

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *kutsyk22041992@gmail.com*

CHRISTIAN VALUES, IMAGES AND UNDERLYING MESSAGES IN J. R. R. TOLKIEN'S BOOK "SILMARILLION"

The article highlights and describes Christian motives, images and underlying messages in the collection of J. R. R. Tolkien's "Silmarillion", which was posthumously published by his son Christopher Tolkien and which became the basis for the world-famous novel "The Lord of the Rings".

There are clear parallels between the writer's world of Middle-earth and the Christian tradition. Iluvatar, like the Christian God, created his children – elves and humans by thought, that is, by word, in his own image and likeness.

Valars are similar to angels: both are extremely harmonious beings in which there is a spontaneous beginning. The number of valars is symbolic – seven, which is also a continuation of the Christian tradition.

Mayars, i.e. younger gods, can be compared to demons.

Tolkien has been found to bring out a brightly negative character, Melkor, continuing the ethical tradition of the struggle between good and evil inherent in Christian mythology. Melkor's image has much in common with Satan.

A parallel is drawn between hell and the Fortress of Melkor built deep underground.

In Tolkien's mythology, Melkor's possession seems to be a remote place from the rest of the world, just as the Devil does not live in any literal place on earth or in hell but, according to Christian beliefs, is in the vicinity of the whole earth.

The mirror image of Melkor himself is the distorted elves – orcs and former ents – trolls. In Christian mythology, angels who have rejected their purpose are called fallen angels, demons, demons.

Unusual images of ents belong to the fantastic "botany" and "zoology", borrowed from pre-Christian myths and folk beliefs.

In conclusion, "Silmarillion: is a unique work in its essence and depth, which occupies a central place in the work of J. R. R. Tolkien. The work most fully presents the mythological picture of the world created by the writer who relied on the aesthetic experience of previous eras, the myths and legends of different peoples, the general mythological tradition, as well as Christian, partially transforming them according to his own pattern.

Key words: *Christian motives, Christian images, underlying Christian messages, Christian tradition, myth, sagas.*

Постановка проблеми. Джон Роналд Руел Толкін є однією зі знакових фігур англійської та світової літератури ХХ ст. Серйозне наукове зацікавлення творчістю Дж. Р. Р. Толкіна з'явилося наприкінці 60-х рр. ХХ ст. Друкуються англомовні праці, присвячені деяким проблемам його найвідомішого твору – «Володаря Перснів», питанням популярності письменника, його творчості. У 1976 р. видано першу критичну працю, присвячену «Сильмариліону», К.С. Кілбі – «Толкін і «Сильмариліон»» («Tolkien and the Silmerrillion») (Kilby, 1976). Пізніше виходять друком праці як літературознавців, так і лінгвістів. 90-і рр. ХХ ст. характеризуються загальним спадом зацікавленості критиків щодо творчості Дж. Р. Р. Толкіна.

Аналіз досліджень. Хронологічно набагато пізніше з'являються критичні праці, присвячені творчості Толкіна, українською та російською мовами. Це дисертація Р. Кабакова «Повелитель колець» Дж. Р. Р. Толкіна и проблема современного литературного мифотворчества» (Кабаков, 1989), кандидатська дисертація І. Маклакова «Эпопея Дж. Р. Р. Толкина «Властелин Колец» в контексте западноевропейских литературных традиций» (Маклаков, 2007), дисертація О. Філоненко «Ренессансно-бароковый «магический код» у британській літературі (на матеріалі творів кінця XVI–XX століть)» (Філоненко, 2017) тощо.

Окремі зауваги щодо християнської традиції у творах Дж. Р. Р. Толкіна можна знайти в дисертації О. Потапової «Мифотворчество Дж. Р. Р. Толкина: «Сильмариллион» в контексте современной теории мифа» (Потапова, 2005), монографії П. Іванишина «Критика і мета критика як осмислення літературності» (стаття «Туга за героїчним») (Іванишин, 2012) тощо.

Мета статті – виокремити й описати християнські мотиви, образи та підтексти в збірці Дж. Р. Р. Толкіна «Сильмариліон», яку посмертно опубліковано його сином Крістофером Толкіном і яка стала основою знаного в усьому світі роману «Володар перснів».

Виклад основного матеріалу. У період Першої світової війни Толкін зробив перші начерки про міфологію, і це захоплення давніми міфами германських народів і легендами старонорвезькою мовою не полишило його до кінця життя. Саме

в ці страшні часи народився в уяві письменника його знаменитий «Сильмариліон». Толкін мріяв створити «міфологію Англії». У листі до свого друга Мілтона Волдмена він писав: «Також, – і, сподіваюся, це не прозвучить безглуздо – мене віддавна гнітила бідність моєї улюбленої країни: вона не має власних сказань (вирощених на її мові та ґрунті), чи принаймні вони не тієї якості, яку я шукав і знайшов...» (Толкін, 2014: 15).

Зазначимо принагідно, що задовго до того, як Дж. Р. Р. Толкін став усевітньо відомим письменником, філологом-медієвістом, професором Оксфордського університету, він змушений був виживати в протестантській країні англійських католиків, до громади яких прилучилася його мати зі своїми синами. «Мужність і вірність материнській вірі постійно різьбитимуть характер буття письменника», – констатує П. Іванишин (Іванишин, 2012: 125).

У період 1917–1918 рр. окремі сюжети про ельфів, про боротьбу добра і зла впевнено вишиковуються в масштабну епопею, присвячену вигаданому міфологічному світові. Формується уявлення про три епохи Середзем'я, вимальовується образ Феанора, який створив штучні дорогоцінні камені, магічні кристали, чарівні світильники. Тема дивовижних каменів Сильмарилів буде розвинута в циклі сказань Середзем'я – «Сильмариліоні», що стали легендарною провісницею знакомитого «Володаря Перснів».

Толкін залишив нащадкам три версії головного твору його життя, над яким автор працював понад 50 років. Сину письменника Крістоферу вдалося на основі батьківських рукописів вималювати кінцеву версію «Сильмариліона», який побачив світ у 1977 р.

Розпочинається «Сильмариліон» Піснею айну-рів «Айнуліндале» – переказом про створення Арди, що нібито належить перу ельфа Румила. Далі йде «Валаквента» (Історія валарів) – розповідь про валарів, майарів і прислужників Мелькора. Центральною частиною твору є «Квента Сильмариліон». Після неї йде «Акаллабет», а завершує книгу невеликий за обсягом твір «Про персні влади і третю епоху». Унікальний художній світ постає перед читачем, привабливий своєю будовою, завершеністю, кодексом морально-етичних цінностей.

Тонкий знавець різних міфологій світу, Толкін не просто запозичував відомі сюжети й образи, а вписував їх у власну міфологічну систему, керуючись спільними для різних міфологій закономірностями.

Автор «Сильмариліона» закликав розмежувати міфологію і релігію, вважав, що вони нерозривно переплелися, хоча сама по собі міфологія не має релігійного значення.

Відомо, що основою будь-якої міфології є опис того, звідки походить світ. Аналізуючи цей мотив у Толкіна, можна навести паралелі із сюжетами з різних традиційних міфологій, із певними філософськими системами. Перші два речення «Музики айнурів» відсилають нас до Біблії: «*Був собі Еру, Єдиний, котрого на Арді величають Ілуватаром. І спершу сотворив він айнурів Святих, котрі стали нащадками думки Його та пробували з Ним іще до сотворення всього іншого*» (Толкін, 2014: 40). Долі **айнурів** пов'язані з долею Арди, тобто Землі, а самих їх можна порівняти з біблійними янголами.

С. Аверінцев писав: «Учення християнської теології про Бога визначається, по-перше, тим, що християнство успадковує сформовану в юдаїзмі ідею єдиного Бога як носія абсолютної благоді, абсолютного знання й абсолютної могутності, Бога, причина якого в Ньому Самому, Бога, створіннями якого є всі істоти й речі, починаючи від верховних Ангелів і небесних світил до останньої травички: крім Самого Бога, немає нічого, що не було б сотворено Богом» (Аверінцев, 2004: 222).

Аналізуючи мотив перетворення у світі Толкіна, простежуємо чіткі паралелі з християнською традицією, оскільки Ілуватар у «Сильмариліоні» творить спочатку світ невидимий, а пізніше видимий.

Ілуватар творив думкою, тобто словом. «*І сталося так, що Ілуватар скликав усіх айнурів і сповістив величну музичну тему, відкривши перед ними речі прекрасніші та дивовижніші, ніж явлені доти; і пишнота її вступу та розкіш фіналу так приголомшили айнурів, що вони поклонилися Ілуватарові й замовкли*» (Толкін, 2014: 40). «На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово», – читаємо в Біблії (Ів. 1: 1).

«*Бо дітей Ілуватара лише він єдиний замислив, і народилися вони разом із третьою темою*» (Толкін, 2014: 44). Дітьми його стали **ельфи** та **люди** – **Первородні** та **Послідовники**. Сотворив Ілуватар дітей своїх за образом і подобою своєю: «*Відтак, угледівши Дітей, айнури полюбили їх – особливо за цілковиту відмінність, дивність і волю, за те, що в них відобразилася нова грань духу Ілуватара та відкрилася ще якась часточка його мудрості, яку за інших обставин не пізнали би навіть вони*» (Толкін, 2014: 44).

За основу для решти богів – **валарів** – Толкін узяв традиційну міфологію. Валари наділені більш широкими функціями порівняно з айнурами. Це надзвичайно гармонійні істоти, у яких наявне стихійне начало. Воно також характеризує янголів: «*Янголи знаходяться в особливо близьких стосунках <...> із найрізноманітнішими стихійними силами <...> як розпорядники, управителі та хранителі світил, джерел, рослин і тварин, хмаринок і дощів, небесних сфер*» (Мифологія, 1988: 44). «*Цих Величних Духів ельдари назвали валарами, Силами Арди, а люди зазвичай величають їх богами*» (Толкін, 2014: 52).

Кількість валарів – **сім**: «*Є семеро Валарських Володарів і семеро валієр, Валарських Королів*» (Толкін, 2014: 52). Це продовження певної закономірності: сім днів тижня, астральних сім планет, у християн – сім смертних гріхів, сім чеснот, Бог сотворив світ за шість днів, а на сьомий відпочивав.

Поряд із валарами, що уподібнені до старших богів, Толкін виводить образи **майярів**, яких можна порівняти з молодшими богами (тобто демонами).

Письменник використовує поширений мотив вічної боротьби між добром і злом, між Ілуватаром і **Мелькором-Морготом** із його жагою Вічного Полум'я, як між Христом та Антихристом. Його йменували Темним Володарем, Ворогом. Мелькор, як і Сатана, покликаний усе породжене Творцем зруйнувати, спотворити. Мелькор, як і Диявол, є уособленням зла, ворожої руйнівної сили. Сатана був створений Богом як праведна духовна істота, і Мелькор спочатку «*був найвеличнішим айнуром, котрий брав участь у творенні Музики*» (Толкін, 2014: 45). «*Зі шляхетності він скотився до пихатості, а з пихатості – до презирства. І почав зневажати всіх, окрім себе, став марнославним і безжальним духом*» (Толкін, 2014: 61).

Як пекло традиційно уявляється підземеллям, так і «*Мелькор почав копати і будувати глибоко під Землею, де промені Іллуїна були тьмяні та холодні, величезну фортецю*» (Толкін, 2014: 66).

Однак Диявол живе не в жодному буквальному місці землі й не в пеклі, а, за християнськими віруваннями, перебуває в околицях усієї землі (Луки, 4: 5, 6). Володіння Мелькора в толкінівській міфології також видається віддаленим від решти світу горами місцем.

У християнській міфології янголи, які відкинули своє призначення, іменуються палими янголами, бісами, демонами. **Орки** – це спотворені Мелькором ельфи, а **тролі** – колишні енти. Орки дзеркально відображають самого Мелькора. «*Мелькор вивів мерзотну породу орків, котрі відтоді стали заклятими ворогами <...> Мелькор не*

міг створити ні нового життя, ні навіть його подоби – так кажуть мудрі. Але у глибині темних орківських сердець кипіла ненависть до Повелителя, призвідника їхніх нещасть, котрому вони служили зістраху. Це, ймовірно, був найплідніший учинок Мелькора – і найогидніший для Ілватара» (Толкін, 2014: 88). Толкін створює ще одні незвичайні образи – **ентів**. Вони є чимось середнім між деревами й людьми. Окрім ентів, що віддають перевагу диким лісам, існують ще ентиці, які завідували садами та навчили людей вести сільське господарство. Наприкінці Другої Епохи сади були зруйновані й ентиці зникли. Енти шукали й кликали їх – та марно. «Вторинна міфологізація християнської ідеології виявилася, між іншим, і в тому, що фольклор і книжна культура середньовіччя широко пов'язували з її уявленнями образи фантастичної «зоології» та «ботаніки», запозичені з дохристиянських міфів, народних вірувань,

пізньюантичної популярної науки, оповідей мандрівників тощо», – пише С. Аверинцев (Аверинцев, 2004: 226).

Висновки. Усе сказане дає змогу висновувати, що «Сильмариліон» є унікальним за своєю сутністю й глибиною твором, який посідає центральне місце у творчості Дж. Р. Р. Толкіна. У цьому творі найбільш повно представлено міфологічну картину світу, створену письменником, який спирався на естетичний досвід попередніх епох, на міфи й сказання різних народів, на загальну міфологічну традицію, а також на християнську, частково трансформуючи їх відповідно до власного задуму. Письменник майстерно використовує християнські образи, символи та підтексти, надаючи їм нового, неповторного забарвлення, орієнтуючи читача на християнські цінності як непересічні орієнтири духовного розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник. 2-е видання. Київ : Дух і Літера, 2004. 640 с.
2. Іванишин П. В. Критика і метакритика як осмислення літературності : монографія. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 288 с.
3. Кабаков Р.И. «Повелитель колец» Дж. Р. Р. Толкина и проблема современного литературного мифотворчества : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.05. Ленинград, 1989. 198 с.
4. Маклаков И. О. Эпопея Дж. Р. Р. Толкина «Властелин Колец» в контексте западноевропейских литературных традиций : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Казань, 2007. 171 с.
5. Мифология. Большой энциклопедический словарь / главный редактор Е.М. Мелетинский. 4-е изд. Москва : Большая российская энциклопедия, 1988. 672 с.
6. Потапова О. С. Мифотворчество Дж. Р. Р. Толкина: «Сильмариллион» в контексте современной теории мифа : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.03. Нижний Новгород, 2005. 260 с.
7. Толкін Дж. Р. Р. Сильмариліон / за редакцією Крістофера Толкіна ; переклад з англійської Катерина Оніщук. 2-ге, опрацьоване видання. Львів : Астролябія, 2014. 576 с.
8. Філоненко О. Г. Ренесансно-бароковий «магічний код» у британській літературі (на матеріалі творів кінця XVI–XX століть) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06. Миколаїв, 2017. 22 с.
9. Kilby C. S. Tolkien and the Silmarillion. Wheaton, Ill : Shaw, 1976. 89 p.

REFERENCES

1. Averyntsev, S. (2004). Sofyia-Lohos. Slovník. [Sophia-Logos. Dictionary]. Kyiv: Duh y Lytera Publ, 640 p. [in Ukrainian].
2. Ivanyshyn, P.V. (2012). Krytyka i metakrytyka yak osmyslennia literaturnosti [Criticism and metacriticisms as a comprehension of literature: a monograph]: monografija. Kyiv : Akademiia Publ, 288p. [in Ukrainian].
3. Kabakov, R. Y. (1989). «"Povelytel kolets" Dzh.R.R. Tolkyina y problema sovremennoho lyteraturnoho myfotvorchestva» ["The Lord of the Rings" J.R.R. Tolkien and the problem of modern literary myth-making"] : dyssertatsiya... kandydata fylolohycheskykh nauk : 10.01.05. Leningrad, 198 p. [in Russian].
4. Maklakov, I.O. (2007). «Эпопея Dzh.R.R. Tolkyina "Vlastelyn Kolets" v kontekste zapadnoevropeyskykh lyteraturnykh traditsyi» ["The J.R.R. Tolkien's "The Lord of the Rings" in the Context of Western European Literary Traditions"] : dyssertatsiya... kandydata fylolohycheskykh nauk : 10.01.03.Kazan, 171 p. [in Russian].
5. Myfolohyia.(1988). Bolshoi entsyklopedychesky slovar [Big encyclopedic dictionary] / glavnyi redaktor E.M. Meletynskiy. 4-e yzd. Moscow : Great Russian Encyclopedia Publ, 672 p. [in Russian].
6. Potapova, O.S. (2005). Myfotvorchestvo Dzh. R.R. Tolkyina : «Sylmaryllyon» v kontekste sovremennoi teoryy myfa [Myth-making J.R.R. Tolkien: "Silmarillion" in the context to fmodern myth theory] : dyssertatsy kandydata fylolohycheskykh nauk : 10.01.03. Nizhny Novgorod, 260 p. [in Russian].
7. Tolkin, Dzh.R.R. (2014). Sylmarylion [The Silmarillion] / Za redaktsiieiu Kristofera Tolkyina ; pereklad z anhliiskoi Kateryna Onishchuk. 2-he, opratsovane vydannia. Lviv : Astrolabe Publ, 576 p. [in Ukrainian].
8. Filonenko, O.H. (2017). Renesansno-barokovy "mahichnyi kod" u brytanskii literaturi (na materialy tvoriv kintsia XVI–XX stolit) [Renaissance-Baroque "magic code" in British literature (based on works of the late XVI-XX centuries)] : avtoreferat dyssertatsii... kandydata filolohichnykh nauk : 10.01.06. Mykolaiv, 22 p. [in Ukrainian].
9. Kilby, C.S. (1976). Tolkien and the Silmarillion. – Wheaton, Ill : Shaw, 89 p.